STANISLAW GATT

Ta' G. CARDONA

BARRA minn ftit nies minn Hal Qormi, u xi oħrajn li jinteressaw ruħhom mill-Istorja ta' Malta, Stanislaw Gatt huwa isem u kunjom bħal ħafna oħrajn li niltaqgħu magħhom ta' kuljum. Iżda għal min għandu għal qalbu l-ġrajjiet ta' pajjiżna taħt dawk iż-żewġ kelmiet hemm minsuġa biċċa sewwa mill-ġrajja ta' Malta u biċċa wisq akbar mill-istorja mhux miktuba tal-Belt Pinto.

Ix-xorti ta' dan il-bniedem ma tixbah xejn lil dik ta' ħafna minn sħabu li għaxu fi żmienu u li fuqhom inkitbu bosta kotba, bħal ngħidu aħna Dun Mikiel Xerri, Manwel Vitali, Ċensu Borg "Brared" u Dun Saver Caruana. Dawn, għalkemm, għax-xogħol tagħhom kisbu dak li kien jistħoqqilhom. Ma rridx ngħid b'daqshekk li l-ħidma ta' Stanislaw Gatt tisboq dik tal-Patrijotti l-Kbar Maltin, għalkemm għal dik li hi intenzjoni retta aktarx li jgħaddi lil dawk li taħt il-maskra tal-Patrijottiżmu ħadmu biex jilħqu l-finijiet ambizzjużi tagħhom. Il-patrijotti ta' l-isem li għamlu ħilithom biex jidhru u b'hekk jiksbu l-ġieh malajr qomsu meta ġew imwarrbin fil-ġenb u wrew biċ-ċar għalfejn kienu għajtu "Viva Franza" jew "Viva l-Ingilterra".

Stanislaw Gatt ma kellux għalfejn jidher fl-għajnejn tal-kbar. Kien ħieni li l-poplu Qormi kien jara fih missier kulħadd l-aktar il-fqar. Medhi fil-professjoni tiegħu ta' Spiżjar, idewwi l-griebi bid-duwa, u l-qlub bil-pariri tajba, kien għaddej ħajja għal qalbu nieqes minn xejn u jagħmel ġid lil għajru.

In-nies tar-raħal malajr fehmu li bniedem bħalu seta' jiswa ħafna lill-Belt Pinto. Beda riesaq ix-xahar ta' Awissu tas-sena 1778; il-Ħdud wara l-quddies ma kontx tisma' ħlief min jitkellem fuq il-għażla tas-Sindku u tal-Ġurati tar-raħal. Min beda jsemmi lil dak u min lill-ieħor; wieħed imaqdar u ieħor ifaħħar, b'danakollu l-isem tas-Sur Nin Schembri kien f'ħalq kulħadd u bir-raġun, għaliex fis-sena li għamel Sindku ħasel inħabb tabilħaqq u din is-sena jixraqlu jsir hu wkoll. U fuq min taqa' l-għażla ta' Ġurati? Issemma neguzjant tal-qoton u xi benestant ukoll, iżda l-għadd il-kbir tal-Qriema xeħtu għajnejhom fuq is-Sur Slaw.

Kulħadd kien jistenna t-28 tax-xahar jasal fuq ix-xwiek. Dwar ir-riżultat tal-għażla saru xi mħatri wkoll. Fl-aħħar waslet l-aħbar minn l-Imdina. Għall-Belt Pinto saru s-Sur Nin Schembri u s-Sur Slaw Gatt. Minn hawn bdiet il-karriera ta' dan il-bniedem qalbieni li ħadem, bata u ta saħansitra ħwejġu għal pajjiżu.

M'aħniex żguri fejn twieled Stanislaw Gatt, għaliex s'issa r-riċerki li għamilna ma tawx il-frott mixtieq. Il-fidi tal-mewt tiegħu ttarfilna li twieled bejn l-1743-45. Slaw kien bin Karlu, armel, u Grazzja Galea, li żżewġu n-Naxxar, f'Santa Marija tas-sena 1728 (1). Mill-volum tas-Suppliki nafu li Gatt kien għadda kors ta' spiżjar fl-Isptar tar-Reliġjon u fit-30 ta' Mejju 1770 ġie eżaminat bl-akbar reqqa u approvat mill-Kulleġġ tat-Tobba biex jista' jaħdem ta' spiżjar kemm-il darba jikseb minn għand il-Granmastru s-sensja biex jiftaħ spiżerija. Billi Nazju Cascin, l-Ispiżjar tal-Belt Pinto xtaq ibiegħ l-ispiżerija fuq l-istima li kellu jagħmel l-Ispiżjar Gilandri Farrugia, minnu magħżul bħala perit, Gatt talab 'il-Granmastru s-sensja biex jeżerċita l-professjoni tiegħu fil-Belt Pinto u fl-ispiżerija ta' l-imsemmi Cascin. It-talba ta' Slaw Gatt ġiet mill-Granmastru Pinto riferita lill-Kulleġġ tat-Tobba fit-13 ta' April 1771 u fuq ir-relazzjoni tagħhom Slaw kellu tweġiba tajba fis-6 ta' Mejju 1771 (2). Dan juri biċ-ċar li dan il-patrijott fl-1771 għażel lil Ħal Qormi bħala t-tieni pajjiżu u fih baqa' jgħammar għal 40 sena sħaħ.

Bħala spiżjar, għandna naħsbu li Gatt kien ta' ġewwa mat-tabib Patist Xikluna u minn din il-ħbiberija spiċċa biex iżżewweġ għand it-tabib. Ganpatist Xikluna kien iżżewweġ lil Anna Galea fid-9 ta' Ottubru 1729 u binthom Roża ntrabtet ma' Slaw fid-19 ta' April 1773, fil-Knisja ż-żgħira ta' S. Pietru, tefgħa ta' ġebla mill-ispiżerija tiegħu (3).

Mill-Viżta Pastorali ta' l-Isqof Pellerano (1771-1781) qbadna li fl-1773, fost il-Kleru tal-Belt Pinto jidher imniżżel il-Kjeriku miżżewweġ Stanislaw Gatt, li ħa l-Ewwel Minuri fl-24 ta'

(1) Niżżi ħajr ta' dan it-tagħrif lis-Sur Muscat, il-Ġuljanista ta' Ħaż-Żebbuġ.

(2) Ms. Arch. 1192, carta 49.

(3) Arkivju Parrokkjali S. Ġorġ, Ħal Qormi, bil-kortesija tal-W.R. Arċipriet Dun Anton Vella.

Settembru 1759 (4). Aktar 'il quddiem meta s-Sur Slaw laħaq Ġurat u Sindku, ismu ma baqax jidher fost il-kjeriċi, iżda nsibuh biss bħala Prokuratur tas-Sepolkru, tal-Via Sagra tal-Lampa, eċċ.

Twelditlu tifla fit-23 ta' Settembru 1776, Maria Gratia Anna Caterina (5). Minn din il-fidi tal-Magħmudija wieħed jista' jaħseb li s-Sur Slaw kellu xi nisel minn Ħal Lija, billi l-parrinu hu P.P. Gregorius Gatt de Terra Lia, aktarx xi qarib tas-Sur Stanislaw. Skond it-tradizzjoni msaħħa b'raġunijiet serji, kif naraw aktar 'il quddiem, l-Ispiżjar il-ġdid kien joqgħod fi Triq Santa Katerina, l-ewwel bieb, fejn il-lum hemm it-Tabib Ellul. Firrumanz ta' Ġużè Muscat Azzopardi "Nazju Ellul", jidher ċar li din tabilħaqq kienet l-għamara tiegħu. Hjiel ieħor jagħtuna dawk iż-żewġ kanuni li hemm imdeffsa fl-art fil-kantuni ta' din id-dar. Dawn il-kanuni ngarru mill-Batterija tal-Marsa, wara li spiċċa l-Imblokk tal-Franċiżi.

Bniedem ta' din ix-xeħta ma damx ma sar ħaġa waħda mal-Qriema u dawn biex juruh il-qima xierqa wara ftit żmien millmiġja tiegħu f'Ħal Qormi, għażluh Ġurat għall-ewwel darba fit-28 ta' Awissu 1778 (6). Reġa' żamm din il-kariga fis-snin 1779 u 1780, waqt li s-Sindku kien Antonio Schembri. Is-sena ta' wara laħaq Sindku u taħtu kellu lil Pawlu Zammit bħala Ġurat. Dam igawdi dan il-post għoli sas-sena 1783, meta jidher floku għas-sena 1784, is-Sindku Geronimo Camilleri.

X'sar mis-Sur Slaw? Mistoqsija tassew f'lokha, imma ma nafx min jista' jweġibha fiż-żgur u din hija r-raġuni. Fil-kotba ta' l-Ordni, fejn jinsabu n-nomini tas-Sindkijiet hemm xi nuqqas mis-sena 1785 'il quddiem. Sas-sena 1784 insibuhom bħala "Liber Bullarum"; dawn il-volumi huma ordinati tassew, iżda missena 1785 insibu flokhom il-"Minutario di Bolle"; minn fuq dawn kieku ż-żmien ippermetta kienu jissawru l-"Liber Bullarum", imma l-Ordni donnu beda jitlef dik ir-reqqa billi kemm minn barra kif ukoll minn ġewwa beda jixref l-għawġ. Għalhekk ma nistgħux ngħidu jekk is-Sur Slaw kellux iħalli s-Sindakat għal xi sena jew tnejn sforz mard, xogħol privat, inkwiet u x'naf jien; biss nafu li fl-aħħar żmenijiet ta' l-Ordni kien jikkmanda r-raħal

(4) Visitatio Pellerano (A.D. 1771-1781) Parrocia Curmi, p. 393 et seq.

(5) Arkivju Parrokkjali S. Ġorġ. Ħal Qormi. bil-kortesija tal-W.R. Arċipriet Dun Anton Vella.

(6) Ara Archivum Lib. Bull. A.D. 1778.

kif tgħid ix-xhieda miktuba li ħallew għaxra min-nies li kienu jafu sewwa lis-Sur Slaw. Meta żbarkaw il-Franċiżi, Gatt kien "in qualità allora di Sindaco della medesima Città" (7). Dana juri li fis-sena 1797 kien Sindku tal-Belt Pinto Stanislaw Gatt, iżda nibqgħu fil-għama dwaru bejn l-1784-1796, tnax-il sena sħaħ li huma ħafna fil-ħajja ta' bniedem. Il-ħasra hi li d-dokumenti personali u sindakali ta' Gatt huma nieqsa għal kollox.

Issa naslu għall-bidla li ġrat f'Malta s-sena 1798.

Wara r-Rivoluzzjoni Franċiża f'Malta bdiet tisħon il-qiegħa. Il-Kavallieri Franċiżi u bosta Maltin imxebbgħin mill-Ordni mtlew bil-ferħ għax fl-aħħar kienu ser jaraw xewqithom maqtugħa. Minn Franza bdew jaslu xnigħat dwar iċ-ċaqliq tal-Flotta Franċiża fil-Mediterran. Il-konfoffi kienu ilhom jinħmew minn taħt u fihom kienu mdaħħlin l-ogħla Kavallieri u Maltin mill-aħjar. Ta' min jfakkar li sewwa sew sena qabel ma l-Franċiżi deħru fuq Malta, inkixfet konfoffa li fiha ħa sehem M.A. Vassalli u oħrajn. Il-ħsieb tagħhom kien li jbattlu l-Armerija ta' Ħal Qormi (fejn illum hemm l-Għassa tal-Pulizija), u bl-armi u l-porvli li jiksbu jagħtu bidu għar-rewwixta (8).

Il-ġamar kien ilu jħammar u fewġa biss kien jonqsu biex jivvampja — dik il-fewġa li fl-aħħar waslet fuq ix-xtut ta' Malta, l-472 qlugħ tal-Libertà. Fl-imħuħ tat-twajba nibet il-biża' u l-ġenn, iżda min kien jaf bil-logħba li kien hemm fin-nofs anqas biss ħabbel rasu. Ix-xjuħ stennew Assedju Kbir ieħor bħal dak ta' żmien La Valette, imma tqarraq u għalliex il-kummiedja bdiet bid-daħk u ntemmet bi tradiment l-aktar faħxi u damet mid-9 ta' Ġunju sal-għada. Mur għidlu lil La Valette nislu xi qlubija kellu juri mitejn u tlieta u tletin sena wara l-Assedju!

Mela l-Franċiżi niżlu l-art bla taħbit waqt li fl-irħula ħadd ma kien jaf x'sa jaqbad jagħmel. Ħal Qormi billi jinsab kemmxejn 'il ġewwa mix-xtajta ħabtu jirranġaw xi ħaġa. Is-Sur Slaw ried kieku jgħaqqad malajr daqsxejn ta' Riġiment. Hareġ l-azzarini li sab, qassamhom u heġġeġ lin-nies biex iwaqqfu l-inżul tal-Franċiżi. Fejn kien jobsor is-Sur Slaw li fi ftit żmien il-Franċiżi kellhom iħarbtulu d-dar. Waqt it-tqassim ta' l-armi ġriet ix-xniegħa li l-Franċiżi mhux biss kienu niżlu, iżda kienu għoddhom waslu r-raħal. Kulħadd taħ ġenn. Is-Sur Slaw ma qa

(7) Mifsud "La Sovranità Inglese Su Malta".
(8) Ms. Bibl. 1020 f. 136-140.

għadx jogħmodha u qallhom: "Kulħadd idabbar rasu. Jien sejjer niskenn il-Beit Valletta. Nista' naħseb li nkun wieħed minn l-imfittxin. Aħarbu għax miskin hu min jaqa' taħt idejhom".

Is-suldati ta' Napuljun niżlu mit-Turretta għal ħdejn il-Mithna, Misraħ San Franġisk, għamlu żjara sabiħa lid-dar tas-Sur Slaw (kellu raġun jiskarta), ġibdu għall-Vitorja u baqgħu sejrin lejn Ħaż-Żebbuġ. Is-Sur Stanislaw flimkien ma' martu u bintu baqa' l-Beit sakemm saru l-pattijiet kollha u Malta waqgħet f'idejn Franza. Meta reġa' lura lejn ir-raħal kif wasal ħdejn l-Erba' Qaddisin ħareġ rasu mit-tieqa tal-kaless u baqa' jħares dejjem naħa waħda. Martu, is-sinjura Roża, u bintu Grazzja staqsewh: "X'int tara ġdid ir-raħal", u hu b'leħen imnikket wieġeb: "Fuq il-Knisja l-Kbira ġa qiegħda tperper il-bandiera ta' tliet kuluri".

Nafu issa kemm kienet ta' ġieh l-imġiba ta' Stanislaw Gatt taħt il-ħakma ta' l-Ordni, iżda biex inkunu ġusti nagħmlu din il-mistoqsija lilna nfusna. Seta' hu bħala Sindku tar-raħal jitlaq lin-nies mitluqin taħt idejh fis-siegħa tat-tiġrib? Bniedem li jkollu fuq spallejh ir-responsabbiltà ma għandux jerħi postu fl-aqwa siegħa, biss meta tifli bir-reqqa ċ-ċirkustanzi kollha tara li s-Sur Slaw mexa bil-prudenza bħal ma jagħmel dak il-Ġeneral li meta jsib ruħu mdawwar mill-għadu bla ebda tama li jista' jissielet hu dmir waħdani tiegħu li jirtira biex ikun jista' jiġġieled jum ieħor.

Mal-bidla tal-Gvern saret taqliba kbira fil-liġijiet ta' Malta. Napuljun fl-għaxart ijiem li għammar fil-Gżira niżżel il-liġijiet meħtieġa. Min tmasħan, min tmeżmeż, min infiska, imma dan ma sewa għal xejn għax kif igħid il-Malti, għall-magħmul ma hemmx kunsill. L-amministrazzjoni tal-pajjiż waqgħet issa f'idejn Vaubois, Regnaud u Ransijat, kull wieħed b'taqsima għalih. U Malta ġiet maqsuma fi tmien Muniċipalitajiet. Kull Muniċipalità kienet immexxija minn Kumitat magħmul minn President, Segretarju u ftit membri, ilkoll nies magħrufin bid-dmir li jwettqu l-ordnijiet maħruġin mill-Gvern u jressqu quddiem l-awtorità l-ħtiġiet tal-poplu.

Wara żjara ta' ħsara f'daru, is-Sur Slaw għandna nifhmu li ġie milqugħ mill-kbarat Franċiżi u tarrfulu bil-għażla tiegħu ta' President tal-Muniċipalità ta' Ħal Fornaro u Ħal Luqa. Wieħed jista' jaħseb kif ħadha din il-bxara l-ispiżjar ta' Ħal Fornaro: għall-ewwel telagħlu demmu għal rasu, qarmeċ snienu, għaqqad il-ponnijiet ta' idejh u ħabat sa jitlef l-ilġiem...... iżda ftakar

mażajr min kien u nduna li aħjar ibiddel imġibtu. Iżżaħajr lil dawk is-sinjuri u telaq lejn il-Belt Pinto.

Dak il-lejl ma setax jagħlaq għajnejh u baqa' sat-tbexbix iħewden fuq il-wiċċ tost u b.a misthija ta' wlied Napuljun: l-ewwel ikissrulek darek imbagħad j'stednuk biex tagħtihom l-għajnuna tiegħek. Dam iberren il-jum kollu u fl-aħħar qatagħha li jsir President, għax kif irraġuna hu ma riedx jagħti pjaċir lill-Franċiżi billi jisfidahom. "U...... ma nafx...... nista' bħala President inkun ta' faraġ għall-poplu tiegħi", ħaseb bejnu u bejn ruħu.

Il-Kummissjoni tal-Gvern fil-laqgħa tat-3 ta' Lulju 1798, għażlet is-sinjuri li kellhom jiffurmaw il-Kumitati tal-Muniċipalitajiet. Ħal Fornaro flimkien ma' Ħal Luqa kien il-ħames Muniċipalità taħt it-tmexxija tas-sinjuri Stanislaus Gatt, apoticaire, President; Emmanuel Micallef, medecin; Albert Camilleri, propriefaire; Luis Xavier Grech, notaire; Horace Ellul, propretaire du Casal Lula; Joseph Casha, Secretaire (9). Minn dawn is-sitta min-nies ħamsa kienu minn Ħal Qormi jew Ħal Fornaro, kif kien għal żmien twil magħruf ir-raħal ta' San Ġorġ.

Il-Kumitat beda x-xogħol tiegħu u l-ordnijiet ma naqsux. Dawk ta' xeħta indifferenti jew ta' siwi bla ħsieb ta' xejn kienu jiġu mwettqa, iżda oħrajn li setgħu jkunu ta' ħsara għall-poplu kienu jitħallew fuq il-mikteb. Nistħajjel min igħid: "Seta' jsir dan?" Iva u sar tabilħaqq mingħajr ma s-Sur Slaw qagħad jaħseb f'ġildu. Dan nistgħu nippruvawh b'ittra mibgħuta lill-Kumitat "Du Canton Fornaro le 14 Fructidor de l'an vi de la Republique", iffirmata minn Bosredon Ransijat u mis-Segretarju Generali Doublet. Din l-ittra titkellem fuq il-ħtieġa li l-Maltin jidħlu baħrin fil-flotta Franċiża, u fiha nsibu ċanfira iebsa: "Et toutes les fois qu'un order quelconque vous est donnè par la Commission vous devez, Citoyen, sans delai le mettre a excecution..." — "U kull darba li x' ordni jiġi mogħti lilkom mill-Kummissjoni intom, Ċittadini, għandkom bla dewmien twettquh......" (10).

Iż-żmien taċ-ċanfir kien għadda, għaliex jumejn biss wara l-ittra li semmejna, jiġifieri fit-2 ta' Settembru 1798, il-Maltin imxebbgħin sa mneħirhom mill-imġiba ħażina tal-Franċiżi ġiet-

(9) Deliberation Arch. Ms. 6523 p. 148.

(10) Lettres escrites par la Commission de Government, Arch. Ms. 6524 bis.

hom ix-xoqqa f'moxtha meta nies mibgħutin mill-Gvern ittantaw ibigħu t-tapezzerija tal-Knisja tal-Karmnu ta' l-Imdina. Tokki ta' qanpiena xegħlu l-Imdina kollha u wara ftit sigħat irvellaw l-irħula kollha. Ħal Qormi ngabar bi ħgaru wara d-dar tas-Sur Slaw. Dan (minflok hedded lin-nies u ma riedx iqassam l-armi bħas-Sur D'Oste ta' Ħaż-Żebbuġ), fiehem in-nies li dmirhom hu li jingħaqdu mal-Maltin l-oħra u jeħilsu darba għal dejjem mill-Franċiżi.

Malta saret ħuġġieġa waħda: biex kollox isir sewwa u bla tfixkil, ingħażlu żewġ kapijiet tal-Maltin, Caruana u Vitale; flirħula twaqqfu Kumitati biex irawmu l-Battaljuni. Ħal Qormi sar Kumitat ta' l-Imblokk u fih is-Sur Slaw kien President; bdew jinbnew xi Batteriji. L-Isqof Labini fuq it-talba ta' Vaubois bagħat ittra lill-Kappillani tar-rħula biex iberrdu lill-poplu. Ma sewa għal xejn: il-Maltin la qamu riedu juru snienhom.

Il-Qriema qabdu l-azzarini u daħlu fil-Battaljun tar-raħal taħt il-kmand ta' Slaw Gatt; imma mhux la kemm tgħaqqad ilbattaljun, trid l-ikel u l-flus biex tħallas il-familji; qamħ u għalf u bosta ħtiġiet oħra, iżda bil-ħsieb kollox isir. Sar appell lillpoplu għall-ġbir tal-flus u kulħadd ta li seta'. Is-Sur Slaw neħħa minn ġidu u minn flusu biex igħin il-Battaljun, "e con somministrare del proprio effetto e denaro per sostentamento del Battaglione...... con ipotecare i propri beni in somma considerabile..... persuadendo anche le altre persone facoltose della citta (Pinto) a fare il simile" (Mifsud — Sovranità Inglese su Malta). Min ma setax jagħti silef u fil-Bibl. (Ms. 562 Univ.), insibu li tmienja u għoxrin ruħ, żgur minn Ħal Qormi, silfu bejniethom fuq it-3,200 skud li għal dak iż-żmien kienu kemxa flus sewwa (skud dak iż-żmien isarraf lira tal-lum jekk mhux aktar).

Is-Sur Slaw u Dun Benin Gauci, li ħadem bla mistrieħ għall-Battaljun bħala Provditur, intefgħu għax-xogħol b'ruħhom u ġisimhom: fit-18 ta' Ottubru 1798, ħadu f'idejhom is-somma mislufa ta' 3,500 skud; fl-10 ta' Novembru irreġistraw 1,965 skud kontribuzzjonijiet mill-poplu u għamlu kuntratt għax-xiri ta' 1,800 skud qamħ biex jinġieb minn Sqallija (Sirakuża); għaxart ijiem wara krew l-iskuna "Beata Vergine della Margana", li ġġib il-bandiera Ingliża, ankrata San Pawl il-Baħar; fil-25 ta' l-istess xahar ġabru 600 skud ieħor u fit-2 ta' Diċembru 1798 ikkuntrattaw ix-xiri ta' 2,466 skud oħra qamħ. Min jista' jqis is-saram, it-tfixkil, u t-taħbit li ltaqgħu miegħu Slaw u Dun Benin flim-

kien ma' sħabhom tal-Kumitat biex għamlu dan kollu f'anqas minn xahrejn. Kemm għaraq u ġiri swielhom u fuq kollox min jafulhom il-lum?!

Is-suldati Qriema kienu miżmumin tajjeb bis-saħħa tas-Sur Slaw u ta' Dun Ben'n. Naraw li l-qassis kien jaħsbilhom għal ħafna vitamini billi kien joħorġilhom fir-razzjon il-larinġ (aktarx biex jikluh mal-ħobż), hekk li bejn l-20 u l-24 ta' Jannar 1799, ittieħdu mill-ġnien tal-Kontessa Bologna 545 tużżana larinġ "per servizio del Battaglione di Casal Fornaro". U xi kemm kien hemm suldati? Mifsud (op. cit. p. 278), — da una copia del Colonnello F. Gatt — jikteb li l-Battaljun ta' Hal Qormi kien magħmul minn 3 kapijiet, 9 surġenti, 9 kapurali, 111 suldati u 25 kanuniera: b'kollox 157 ruħ. Dawn aktarx biċċa biss mill-Battaljun ta' Hal Qormi, dawk li kellhom taħt idejhom it-trunċiera tal-Gżwiti; il-kumplament kienu jħarsu l-Batterija tas-Samra. Fuq l-għadd tan-nies ta' din il-Batterija ma nistgħu ngħidu xejn għax ma sibna l-ebda tagħrif.

Kif għedna fuq, l-ewwel ħsieb kien għall-qamħ u, għalkemm inxtara ħafna, dan ma kienx biżżejjed għall-ħluq imġewħa tal-Maltin li jgħaddu biss bil-ħobż, hekk li f'April u Mejju 1799, waqa' fuq il-gżira ġuħ kbir, mard u uċuh ħżiena. Il-Maltin ħabtu jaqtgħu qalbhom iktar u iktar meta Sqallija kienet ukoll imħedda mill-Franċiżi; għalhekk ġie mlaqqa' l-Kungress fl-aħħar jum ta' Marzu, biex ir-Re ta' Sqallija jittrasferixxi s-Sovranità ta' Malta lil Gran Brittanja. Din it-talba ġiet iffirmata mir-Rappreżentanti tal-Kampanja u ta' min jinnota li taħt l-ewwel firma tal-Kanonku Saverju Caruana hemm dik ta' "Stanislao Gatt Rappresentante di Casal Curmi" (11).

Ġuħ, mard, għaks u kull xorta ta' twegħir ieħor ma seta' qatt idgħajjef 'il-Maltin qawwijin f'fehmthom daqs l-azzar. Jekk jibqgħu sodi r-rebħa tkun tagħhom. L-għajnuna ta' l-Ingilterra u dik tal-Portugall għinuhom qatigħ, iżda dawn ma kienux kollox, bħalma forsi jridu nifhmu xi wħud mill-kittieba. Kieku l-barranin ma rawx il-qlubija, il-ħeġġa, ir-rieda u l-għaqal tal-Maltin żgur li qatt ma kienu jagħtu każ tagħna u ma kinux ser jaħlu uqija porvli u azzarin w'eħed għall-kawża Maltija. Iżda meta fehmu xi ssarraf il-ħila tal-Maltin raw li kien jaqbel politikament u raġjonevolment, li jgħinu lil misserijietna għax kienu jafu li l-balal u l-kanuni f'idejn il-Maltin ma kinux mormija.

(11) Hardman, History of Malta, p. 204.

Il-Maltin matul l-Imblokk seta' kellhom qtigħ ta' qalb, imma qatt ma naqsit lhom il-ħeġġa u żammew posthom fuq il-batterji u fit-trunċieri; baqgħu jgħassu u jistennew il-ħbit tal-għadu. Meta s-suldati Ingliżi niżlu l-art biex jagħtu aktarx daqqa ta' għajn mali daqqa ta' id tagħna ma qalux, "issa nistgħu norqdu jew nunikkru": il-għeda ma ntemmitx għall-Maltin, għaliex huma mietu u baqgħu jmutu sa l-aħħar, waqt li l-Ingilterra ma tilfet l-ebda bniedem.

Il-Maltin ta' ġewwa l-Belt uħud minnhom raw ukoll u kienu bil-moħbi jgħarrfu lil tal-kampanja b'dak li kien jiġri fost il-Franċiżi, hekk li kien qiegħed isir il-ftehim biex ta' ġewwa, immexxijin minn Dun Mikiel Xerri, jiftħu l-bibien ħalli tal-kampanja jidħlu u jtemmu l-Imblokk. Kulħadd jaf bil-martirju ta' Dun Mikiel u sħabu u mhux possibbli intennu hawn l-isbaħ ġrajja ta' pajjiżna, iżda rridu nuru li ħutna l-Maltin ta' ġewwa ħadmu id f'id ma' ta' barra. Il-Bibljoteka hemm manoskritt (Bibl. Ms. 1238 p. 40), li jagħti l-isbaħ xhieda tal-ħidma tagħhom. "Oqogħdu attenti", javżawhom, "minn xi nies li qed jitħalltu magħkom li bil-għajnuna tal-flus iridu joħolqu bejnietkom il-firda li ġa semmejtilkom...... kif ukoll mis-sortita li għandha ssir aktarx għada jew għaż-Żejtun jew għal Ħal Qormi. Dawn huma l-aħħar sforzi".

Għalkemm il-Maltin qatt ma ħadu xejn biċ-ċajt, it-tagħrif li semmejna fuq kien aktar jiftħilhom għajnejhom jew, kif ngħidu bil-Malti, kienu joqogħdu b'seba' għajnejn u ma nistgħaġbux jekk kull ksur ta' dixxiplina waqt is-servizz kien jitħallas bl-aħrax. Meta Slaw Gatt u sħabu tal-Kumitat ġew imgħarrfa li saru xi abbużi fit-Trunċiera tal-Gżwiti (di Pesci), ħadu l-passi meħtieġa. Il-Kumitat Qormi, magħmul minn Gatt, President, u l-membri Dr. Emmanuele Micallef, Saċ. Giuseppe Micallef, Salv. Sciberras u Giuseppe Micallef, li deher għal Giov. Cilia, qatgħu li Salvatore Galdes u Benedetto Scicluna jiġu mneħħijin minn posthom u mitfugħin fiċ-ċipp. Galdes li kien Ajjutant u Scicluna Scrivan tal-kamp, fid-9 ta' Mejju 1800, għamlu matul il-lejl festa bid-daqq u ż-żfin, bl-ikel u x-xorb, flimkien ma' nies barranin mistednin minnhom. Galdes u Scicluna ġabru ħafna xhieda favur tagħhom biex itaffu ftit mill-ħtija. Fost l-oħrajn insibu dikjarazzjoni ta' l-Officer in Charge Ingliż James Weir. Dan ħadha kontra l-Kumitat għax ma qagħadx jistenna d-deċiżjoni tal-Qorti. Li kien għal Weir l-abbużi kienu joktru bis-sigħat u mhux jinqatgħu (Bibl. Ms. 1059).

Jidher tassew ċar li Stanislaw Gatt qeda dmiru b'kuxjenza u rettitudni f'kull kariga li kellu fit-tnejn u għoxrin sena ta' ħajja pubblika. Ma nafux għal liema raġuni sewwa rtira, biss mill-1801 jidher għar-raħal il-Logutenent Manwel Gellel. Fis-sena 1800, Stanislaw Gatt kellu 56 sena u seta' kien għajjien. Ġużè Muscat Azzopardi ra b'għajnejh dokumenti li juri kemm Gatt kien tabilħaqq għajjien u mħabba saħħtu talab lil Ball biex jirtira minn Kmandant tal-Battaljun tal-Belt Pinto. Ball għarraf li tista' ssir l-għażla ta' Kmandant ieħor, iżda minn dan kollu ma sar xejn għaliex il-Qriema ma ħallewhx jitlaq (12). Malli rtira Slaw Gatt Ħal Qormi bata bis-sħiħ u għadda tliet snin sħaħ ta' martirju.

Fid-9 ta' Frar 1801, Stanislaw Gatt ħa għal għamilu ċertifikat u midalja tad-deheb. Maqlub bil-Malti jgħid hekk, "Aħna Alessandro Giovanni Ball, Gvernatur tal-Gżira ta' Malta. Nistqarru l-mertu tiegħek Stanislao Gatt u l-ħeġġa murija fil-ħarsien ta' Art Twelidek fit-2 ta' Settembru 1798 kontra l-Franċiżi u nistqarru l-qlubija talli offrejt ruħek bħala Rappreżentant tannies ta' Ħal Fornaro biex jingħaqad il-Kungress fl-aktar żmenijiet ta' tiġrib. Għalhekk nagħtuk dan flimkien ma' midalja taddeheb biex isservi għalik, għall-familja tiegħek kollha ta' tifkira dejjiema u ta' ġieħ. M's-Segreterija ta' l-Eċċellenza Tiegħu, 9 ta' Frar 1801. Alex. J. Ball" (Mifsud op. ċit. p. 380).

Wara li ħa l-midalja s-Sur Slaw sar mill-ġdid l-Ispiżjar tarraħal kif kien qabel, iżda bid-differenza li issa kien l-aktar bniedem miġjub, jaf il-Qriema sewwa u l-ħtiġiet tar-raħal. Id-dar tiegħu saret qisha l-knisja min hu d'eħel u min ħiereġ. Għall-pariri, għal xi kitba, ftehim, jew biex isewwi għ'ed kulħadd ifittex lis-Sur Slaw biss. Hu jismagħhom, ifarraġhom, jaqdihom u jgħidilhom li Manwel Gellel, il-Logutenent, jista' jirranġalhom aħjar. Mid-debra ħadd ma k'en irid jaf f'Gellel; dan ma kienx dħuli u qalbu f'idu bħas-Sur Slaw, anzi ħaduh fuq demm id-dars u kellhom raġun.

Mal-miġja ta' Gellel beda l-għawġ; in-nies tgerger għax maħqura u mġiegħla tħallas pwieni għal xejn b'xejn; konfiska ta' bwejjeġ ta' l-ikel u ta' flus; tfigħ fiċ-ċipp għall-ebda ħtija; tfittix fid-djar; tħarrik bil-gzuz; xogħol ta' bilfors u bla ħlas u fl-aħħar biex ikun sar kollox xi fastidju lin-nisa u x-xebbiet. Ħal Qormi donnu reġa' waqa' taħt il-ħakma tat-tiranni bħal żmien Monroj.

(12) Muscat Azzopardi "Nazju Ellul", l-Ewwel Edizzjoni dokumentata.

Din il-ħakma bla għajb u mistħija damet minn l-aħħar tas-sena 1800 sa Ottubru tas-sena 1803.

U l-kbarat tal-Belt Pinto għalqu għajnejhom u saddew widnejhom għal kull ma kien qiegħed jiġri madwarhom? Ħadd minnhom ma għola leħnu, ħadd ma qabeż għal għajru? Is-Sur Slaw, it-Tabib Micallef, in-Nutar Grech, il-Kappillan Formosa, il-familja Casha u l-bqija lkoll immutaw? Dawn f'għajnejn il-Gvern kienu ġew impinġija ħażin minn min kien hekk jaqbillu; barra minn dan Gellel kien maħbub iżżejjed mill-Ingliżi għal raġunijiet moħbija u għalhekk kellu ħafna arja żejda. Hu kellu r-riħ fil-qala' u kien wieħed mill-fidili tal-Gvern: b'xhieda ta' dan isemmu li l-Gvern kien ta lil Gellel pensjoni sigrieta ta' 20 skud (13); il-Gvern ukoll ma ħax passi kontra tiegħu meta tefa fil-ħabs tal-Qorti Kapitanali t-tfajjel Ġorġ Debono. Fl-aħħarnett meta l-Gvern kellu tabilfors ineħħih għall-amministrazzjoni ħażina tiegħu l-istess Gvern tah post ieħor għax dan Gellel, li ftit qabel kien seraq Ħal Qormi, issa sar "uomo onesto e leale e attaccato al Governo di sua Maestà" (14). Min jisraq bil-provi u jiġi mkeċċi jerġa' jieħu impjieg ieħor għaliex hu onest u fidil. Gellel aktarx qeda tajjeb lill-Gvern u dan biex ipattihulu ħallieh jagħmel li jrid bi ħsara kbira ta' l-imsejkna Qriema.

Wara li għidna dan kollu nifhmu malajr għaliex u la Stanislaw Gatt u lanqas ħaddieħor ma seta' jrażżan il-moħqrija ta' Gellel kontra l-Qriema; meta l-ħuta tinten minn rasha jkollok tibqa' xxommha...... Iżda ġara li r-riħa waslet ukoll f'imnifsejn il-Gvern u fl-aħħar dejqitu u ħaslet tnitten lilu wkoll. Għalhekk saret inkjesta biex is-Sur Gellel jiġi ġustifikat mill-għajdut qarrieqa tan-nies. Miskin Gellel kemm kien ta' sebgħu f'ħalqu! Fl-inkjesta li damet sejra mit-28 ta' Ottubru sat-23 ta' Diċembru 1803, ġie iġġustifikat il-poplu, waqt li misjub ħati Gellel. Dan il-bniedem li sewwed l-istorja ta' Ħal Qormi u nikket bosta qlub kien wasal biex hedded lis-Sur Slaw bl-armi u ried jarrestah biex ma jikxiflux dnubu, fl-aħħar waslet sigħetu u bil-Proklama tat-13 ta' Jannar 1804, ġie mneħħi minn Logutenent tal-Belt Pinto. Il-kliem testwali huma :— "La rimozione d'Emmanuele Gellel dall'impiego di Luogotenente della Città Pinto" (15).

(13) Mifsud op. ċit. p. 322.
(14) Ms. Univ. 585 f. 47, miżmum il-Librerija.
(15) Bib. Ms. 431 (Bandi 1804-1808) carta 8.

Ħal Qormi ħa r-ruħ u feraħ kulħadd meta laħaq Logutenent in-nutar Qormi Saver Grech. Dan kien galantom magħruf minn kull Qormi sa minn żmien qabel u kien fil-Kumitat ta' l-Imblokk tas-sena 1798 u għaldaqshekk kien ħobż u sikkina mas-Sur Slaw. Flimkien dawn iż-żewġ irġiel tħabtu biex il-Gvern ifittex iħallas lil min kien ħareġ flusu għad-difiża tal-gżira tul l-imblokk. Is-Sur Slaw kellu jieħu kemxa sewwa u bħalu kien hemm oħrajn, imma Gatt xtaq jitħallas id-dejn, mhux biex idaħħal flusu, iżda biex dawk li hu stess kien ħajjar jagħtu għal pajjiżhom ma jgergrux. Id-dejn tħallas bil-mod il-mod u kien ilu mejjet ħafna snin meta fl-aħħar kulħadd ħa sehmu.

Is-snin baqgħu jgerbu waħda wara l-oħra u l-ħajja fir-raħal reġgħet qabdet il-kamin ta' qabel. Wasal Marzu tas-sena 1811 u l-poplu beda jaħseb għall-festa ta' San Ġorġ. Fuq iz-zuntier tal-knisja geġwiġija nies jistaqsu għal min ħareġ il-Vjatku bil-għaġla; ħadd ma jaf li kien hemm min hu ħażin. Għal min? Min hu fl-aħħar? Wara ftit ġriet ix-xniegħa "Mieħet it-tifla tas-Sur Slaw. Miskin, tifla waħda biss kellu. Ara kemm sa jeħodha bi kbira. Alla biss jrid isabbru". U ma' dan il-kliem in-nies marret bilġri biex tagħti daqqa t'id lis-Sur Slaw li sab ruħu f'dak il-baħar ta' niket.

L-għada, l-4 ta' Marzu 1811, il-qniepen imnikkta bdew idoqqu għad-difna tas-sinjorina Grazzja Gatt. Xi ħadd qal, "Din mewt oħra". Kienet mewt, għax ftit qabel kien ħalla 'l Ħal Qormi għal dejjem il-qalbieni Stanislaw Gatt (16).

U fejn jinsab il-monument lil Stanislaw Gatt? Liema tifkira għamillu l-poplu Qormi u Malti? Kif urejnieh il-qima tagħna? Skiet! Bruda! Xejn!

U kieku ma kienx Mons. Mifsud li ċaqalqu minn qabru u l-kittieb Qormi, Ġużè Muscat Azzopardi li taħ libsa xierqa fir-rumanz "Nazju Ellul", kieku l-lum ħadd ma jaf b'ismu u għemilu kien jindifen ma' ġismu.

Aħna li nafu kemm għamel għal Ħal Qormi u għal Malta, għandna dmir li nfakkru ismu b'xi lapida, b'xi triq jew pjazza xierqa msemmija għalih biex ma ngħidx b'monument ukoll.

(16) Il-fidiiet tal-mewt ta' Slaw u bintu jidhru fuq xulxin fl-Arkivju tal-Parroċċa ta' S. Ġorġ, Ħal Qormi, Liber Defunctorum B. (1778-1822), u ġew riprodotti f'"Il-Berqa" ta' l-4 ta' Marzu 1952, fl-anniversarju ta' mewtu.